

Ewa Kula

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Wychowankowie Uniwersytetu Warszawskiego uczący w szkołach średnich Królestwa Polskiego po reformie Aleksandra Wielopolskiego

Summary

UNIVERSITY OF WARSAW ALUMNI TEACHING IN SECONDARY SCHOOLS IN THE KINGDOM OF POLAND AFTER ALEKSANDER WIELOPOLSKI'S REFORM

The article presents graduates of the Royal University of Warsaw, which existed between 1816 and 1831, (closed as a result of the November Uprising downfall) and alumni of the Main School in Warsaw, functioning in 1862–1869, that is till the failed January Uprising, after which the school was transformed into the Russian Imperial University of Warsaw. The total number of graduates of the above-mentioned schools amounted to 57. What is more, there were 29 graduates of the Royal University of Warsaw and they began to work in schools in the period between the uprisings, whereas 27 graduates of the Main School in Warsaw only took jobs in teaching in secondary schools in the Kingdom of Poland after the education system reform of Aleksander Wielopolski. The article presents fields of studies of those teachers, their religious beliefs and social background, work experience as well as examples of their active involvement in social, political and cultural life of the Kingdom of Poland.

Key words: University of Warsaw, graduates, teachers, secondary schools in the Kingdom of Poland

red. Paulina Marchlik

Nowy rok szkolny 1862/63 rozpoczął się w Królestwie Polskim od wdrażania reformy z dnia 8/20 maja 1862 r., zwanej reformą Aleksandra Wielopolskiego. Przede wszystkim oznaczało to przywrócenie szkolnictwu polskiego charakteru, a w związku z tym zatrudnienie w szkołach w większości nauczycieli Polaków.

Pracujący w szkołach średnich w latach międzypowstaniowych Rosjanie byli w warunkach nowej ustawy szkolnej zwalniani z dotychczas zajmowanych stanowisk. Pozostawiono jedynie Rosjan uczących języka rosyjskiego oraz nauczycieli religii prawosławnej. Po roku 1867, tj. po utworzeniu ponownie Warszawskiego Okręgu Naukowego, stopniowo zatrudniano coraz większą liczbę Rosjan. (Kula 2012: 70). Spośród 404 nauczycieli z wykształceniem wyższym uzyskanym na uniwersytetach, 57 osób to wychowankowie uczelni warszawskiej zatrudnieni w rządowych szkołach średnich Królestwa Polskiego w latach 1862–1873. Uczelnia ta funkcjonowała w różnych okresach w odmiennych pod względem politycznym warunkach i pod różnymi nazwami. W niniejszym artykule zostali zaprezentowani absolwenci Królewskiego Uniwersytetu Warszawskiego, działającego w latach 1816–1831 (zamkniętego w wyniku klęski powstania listopadowego) oraz wychowankowie Szkoły Głównej Warszawskiej, funkcjonującej w latach 1862–1869, tj. do chwili przekształcenia jej w wyniku upadku powstania styczniowego w rosyjski Cesarski Uniwersytet Warszawski.

Wśród prezentowanych nauczycieli było 29 osób, które ukończyły Królewski Uniwersytet Warszawski. Byli to nauczyciele, którzy rozpoczęli swoją pracę w szkołach średnich w latach międzypowstaniowych. Po reformie Aleksandra Wielopolskiego pozostawiono ich na stanowiskach nauczycielskich. Ta grupa, to nauczyciele urodzeni w latach 1793–1814. Najstarszym był Stanisław Brekowski¹, urodzony w 1793 r. w powiecie siedleckim. W chwili podjęcia pracy po reformie szkolnej Wielopolskiego, miał 69 lat, wkrótce więc zwolniony został z zajmowanego stanowiska nauczyciela rysunku i kaligrafii z powodu podeszłego wieku („Dziennik Warszawski” 1865: 20). Najmłodszym z wychowanków Uniwersytetu Warszawskiego był urodzony w 1814 r. Jan Kluczewicz², nauczyciel przedmiotów fizyczno-matematycznych. Ukończył on szkołę wojewódzką w Płocku, po czym studiował w latach 1829–1830 na Uniwersytecie Warszawskim. Po zdaniu egzaminu uprawniającego do nauczania matematyki rozpoczął

¹ Stanisław Brekowski (1793–po 1865), wyznania rzymskokatolickiego, poch. szlacheckiego. W 1819 r. ukończył studia na Wydziale Nauk i Sztuk Pięknych Uniwersytetu Warszawskiego. Uczyl rysunku i kaligrafii w szkołach średnich Sandomierza i Wielunia. Zob. A. Massalski, *Słownik biograficzny. Nauczyciele szkół średnich rządowych męskich w Królestwie Polskim 1833–1862*, Warszawa 2007, s. 91.

² Jan Kluczewicz (1814–1886), wyznania rzymskokatolickiego, syn urzędnika. Po studiach uczyl matematyki w szkołach średnich w Sandomierzu, Włocławku, Kaliszu. Po reformie Wielopolskiego prefekt gimnazjum w Kaliszu w latach 1862–1864, inspektor w latach 1864–1867. Zob. A. Massalski, *Słownik biograficzny*, s. 203–204; „Rocznik Urzędowy Królestwa Polskiego” na 1866 r., Warszawa 1866, s. 173; *Walka caratu ze szkołą polską w Królestwie Polskim w latach 1831–1870. Materiały źródłowe*, wybór, wstęp i oprac. K. Poznański, Warszawa 1993, s. 188.

pracę nauczycielską jeszcze w latach międzypowstaniowych. Od 1864 r. pełnił obowiązki rektora w gimnazjum kaliskim, gdzie wyróżniał się sumienną i pożyteczną służbą.

Pod względem wyznania dominowali katolicy, których było 27. Uczył ponadto jeden nauczyciel wyznania ewangelickiego i jeden wyznania greckokatolickiego. Wyznania ewangelicko-augsburskiego był Dawid Bergemann³, nauczyciel religii ewangelickiej w gimnazjum w Mariampolu w latach 1862–1872. Był on synem Dawida, również duchownego ewangelickiego. Wyznania greckokatolickiego był Pallady Filanowicz⁴, pochodzący ze wsi Ortel pow. bialskiego, nauczyciel języków polskiego i łańskiego w gimnazjum w Pińczowie w latach 1862–1868 (Massalski 2007: 134; Cirkulâr 1868: 122).

Największa, licząca 16 osób, grupa wychowanków Uniwersytetu działającego do 1831 r. to absolwenci filologii klasycznej. W szkołach średnich uczyli oni przede wszystkim języków klasycznych. Kandydat na studia na Wydziale Nauk Pięknych musiał posiadać świadectwo maturalne lub zdać egzamin sprawdzający przed komisją Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych. Studia trwały trzy lata i w latach 1817–1831 obejmowały wykład encyklopedii filologicznej, historię literatury i sztuki klasycznej, starożytności rzymskie, gramatykę i metrykę łańską. Co roku odbywały się wykłady interpretacyjne autorów greckich i raz tylko, w roku akademickim 1819/20 wykład zasad krasomówstwa. Nie wykładano w ogóle historii literatury greckiej, plan studiów nie przewidywał też gramatyki języka greckiego (przerabiali ją ze studentami najpierw August Ludwig Wilhelm Jacob,

³ Dawid Bergemann (1808–1872), syn duchownego, wyznania ewangelicko-augsburskiego. Maturę zdał w 1829 r. w gimnazjum w Piotrkowie, po czym rozpoczął studia na Uniwersytecie Warszawskim, których nie ukończył prawdopodobnie z powodu zamknięcia Uniwersytetu po powstaniu listopadowym. W 1831 r. był na liście studentów Uniwersytetu w Królewcu. Od 1837 r. uczył religii ewangelickiej w szkołach średnich Kielc i Mariampola. Pastor w Kielcach do 1838 r., w Pilicy w latach 1838–1849 oraz w Mariampolu do 1872. Równolegle superintendent diecezji augustowskiej ewangelicko-augsburskiej w latach 1851–1861. K. Bürger, *Studenci Uniwersytetu w Królewcu 1817–1844*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1995, nr 2, s. 145; L.T. Błaszczuk, *Filologia klasyczna na Uniwersytecie Warszawskim w latach 1816–1915*, cz. I: 1816–1861, Warszawa 1995, s. 205; I. Bożyk, *Osadnictwo niemieckie na terenach wiejskich między Pilicą a Wisłą w latach 1815–1864*, Kielce–Łódź 2015, s. 194–195; A. Massalski, *Słownik biograficzny*, s. 76.

⁴ Pallady Filanowicz (1800–po 1868), syn duchownego, wyznania greckokatolickiego. Po maturze w szkole wojewódzkiej w Lublinie w 1822 r. uczył w szkołach średnich w Łomży, Lublinie, Kaliszu i Wąchocku. W 1828 r. podjął studia na Wydziale Nauk i Sztuk Pięknych Uniwersytetu Warszawskiego. Zajmował się następnie nauczaniem prywatnym, po czym od 1836 r. uczył języków polskiego i łańskiego w szkołach średnich Pińczowa i Kielc. Od 1862 r. uczył w gimnazjum w Pińczowie do emerytury w 1868 r. Zob. A. Massalski, *Słownik biograficzny*, s. 134; Cirkulâr 1868, s. 122.

a następnie Franciszek Antoni Woelcke) (Błaszczyk 1995: 129–131). Studenci nie mieli możliwości wyboru kierunku studiów (np. filologii, historii lub literatury polskiej), stąd preferencje studentów odzwierciedlane były podejmowanymi przez nich tematami prac magisterskich. Rozprawę musiał student napisać, bez względu na kierunek studiów, po łacinie. Również w tym języku odbywała się dyskusja nad rozprawą.

Wśród nauczycieli uczących starożytności było czterech ze stopniem magistra. Pozostali albo z różnych powodów nie przystępowali do egzaminu magisterskiego, albo nie uzyskali stopnia magistra na skutek zamknięcia Uniwersytetu w listopadzie 1831 r. Na Wydziale Nauk Pięknych stopień magistra uzyskali: Józef Brzeski⁵, nauczyciel języka łacińskiego i polskiego w szkole powiatowej w Łęczycy w latach 1862–1865, Grzegorz Wojsław⁶, nauczyciel języków starożytnych w gimnazjum w Piotrkowie w latach 1862–1866, oraz Feliks Żochowski⁷, nauczyciel języka polskiego w gimnazjum w Radomiu w latach

⁵ Józef Brzeski (1801–1871), wyznania rzymskokatolickiego, poch. ze szlachty obwodu płockiego. Studiował na Wydziale Nauk i Sztuk Pięknych Uniwersytetu Warszawskiego w latach 1826–1830. Pracę nauczycielską rozpoczął jeszcze w 1825 r. w szkole w Opolu, następnie uczył w Łęczycy (1828), w Warszawie (1829–1830) i w Sieradzu. Po powstaniu listopadowym uczył w Sieradzu, następnie od 1843 r. w szkole powiatowej w Łęczycy do 1865 r., kiedy otrzymał emeryturę. AP Łódź, Dyrekcja Szkolna w Kaliszu, sygn. 348, k. 42; „Dziennik Warszawski” 1865, nr 222, s. 2259; A. Massalski, *Słownik biograficzny*, s. 93.

⁶ Grzegorz Wojsław (1803–1873), wyznania rzymskokatolickiego. poch. szlacheckiego. Urodził się w Wojsławach pow. augustowskiego. Po ukończeniu szkoły wojewódzkiej w Łomży wstąpił do zakonu xx. pijarów w Warszawie, gdzie pełnił funkcję kolaboratora przy szkole wojewódzkiej w latach 1825–1827. Studiował na Wydziale Nauk i Sztuk Pięknych Uniwersytetu Warszawskiego w latach 1828–1830. Jako duchowny mianowany przez prowincjała xx. pijarów nauczycielem nauk filozoficzno-historycznych w szkole wojewódzkiej w Piotrkowie w 1830 r. Sekularyzowany w 1834 r. Uczył następnie kolejno w gimnazjum w Płocku, w Sejnach, w Suwałkach, Radomiu, Mariampolu. W latach 1862–1866 wykładał języki starożytne w gimnazjum w Piotrkowie, gdzie był również prefektem. Emeryturę otrzymał w 1866 r. AP Łódź, sygn. 533, Gimnazjum Męskie w Piotrkowie, k. nlb.; A. Massalski, *Słownik biograficzny*, s. 460–461; „Tydzień” 1873, nr 5, s. 1; „Dziennik Warszawski”, nr 222 z 25.09/7.10.1865, s. 2259.

⁷ Feliks Żochowski (1802–1868), wyznania rzymskokatolickiego, poch. ze szlachty mazowieckiej. Studiował na Wydziale Nauk i Sztuk Pięknych Uniwersytetu Warszawskiego w latach 1825–1828. W czasie studiów pracował na pensji Mikołaja Chopina i był wychowawcą Fryderyka Chopina. Uczył od 1828 r. w szkołach średnich warszawskich, w tym także przez 20 lat w Warszawskiej Szkole Rabinów. W latach 1862–1865 był rektorem gimnazjum w Radomiu. W czasie powstania listopadowego służył w artylerii Gwardii Narodowej i pisywał anonimowo do czasopisma „Nowa Polska”. Publikował prace dot. gramatyki języka polskiego oraz liczne artykuły w czasopismach warszawskich. Emeryturę otrzymał w 1865 r. A. Massalski, *Słownik biograficzny*, s. 488; P. Mysłakowski, A. Sikorski, *Chopinowie i ich krąg rodzinno-towarzystwi*, Warszawa 2005.

1862–1865, autor podręczników do gramatyki języka polskiego. Za swoją pracę *Części mowy odmieniające się przez przypadki* (1836) Żochowski otrzymał stopień profesora filologii. Przez osiemnaście lat powstawała jego *Mownia języka polskiego* (1852), gdzie słowo „mownia” zastąpił terminem „gramatyka” (Kula 2006: 121–122). Studiował on równoległe również język hebrajski. Rozpoczął też studia matematyczne na Wydziale Filozofii, lecz realizacja jego planów przerwana została wybuchem powstania listopadowego. Czwartym był Józef Żuchowski⁸, który uzyskał stopień magistra na Wydziale Nauk i Sztuk Pięknych w 1829 r. Wcześniej odbył roczne studia (w roku akademickim 1823/24) na Uniwersytecie Wileńskim, po czym rada wydziału przyznała mu stopień kandydata filozofii. Mimo że Ministerstwo Oświecenia Publicznego nie zatwierdziło tego stopnia, pozwolono mu przystąpić do egzaminu magisterskiego na Uniwersytecie Warszawskim. Stopień doktora otrzymał na Uniwersytecie Jagiellońskim w 1835 r. Blisko współpracował z Joachimem Lelewalem, wiele pisał, jednak ze względów politycznych (po powstaniu listopadowym) większość jego prac pozostała w rękopisach i nie zachowała się do naszych czasów (Adrianek 1995: 17–53). Interesującą rozprawę *O wynalezieniu papieru i druku* opublikował w „popisie szkolnym” na rok 1836. Rozprawa ta doczekała się reprintedu. W 1988 r. wydał ją i własnym wstępem opatrzył Czesław Erber (Żuchowski 1988).

Na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Warszawskiego studiowali głównie alumni seminariów diecezjalnych, słabo przygotowani do podjęcia studiów wyższych, ponieważ program seminariów nie przewidywał nauk świeckich (Wawrykowa 1981: 100, 159). Wydział ten oprócz wspomnianego już Bergemanna ukończyło dwóch jeszcze nauczycieli: Piotr Żebrowski, nauczyciel historii i geografii w gimnazjum w Kaliszu oraz Antoni Dąbrowicz, nauczyciel religii rzymskokatolickiej w szkole powiatowej ogólnej w Łowiczu. Jednakże Żebrowski kształcił się najpierw w szkole średniej w Pułtusku i rozpoczął na Uniwersytecie Warszawskim studia prawnicze, w trakcie których przeniósł się na teologię. Studia

⁸ Józef Żuchowski (1797–1866), wyznania rzymskokatolickiego, poch. szlacheckiego. Kształcił się kolejno w szkole w Niemirowie, Liceum Krzemienieckim (1819–1822), na Uniwersytecie Wileńskim (do 1825). W tym czasie, w latach 1825–1832 był nauczycielem historii powszechnej i polskiej oraz geografii w Gimnazjum im. Zamoyskich w Szczepieszynie. Stopień magistra w Uniwersytecie Warszawskim na Wydziale Nauk i Sztuk Pięknych uzyskał w 1829 r., stopień doktora na Uniwersytecie Jagiellońskim w 1835 r. W latach międzypowstaniowych uczył w szkołach średnich Lublina, Radomia i Pińczowa. W latach 1838–1842 właściciel pensjonatu w Krakowie. W latach 1862–1866 nauczyciel i inspektor gimnazjum w Lublinie. Emeryturę otrzymał w 1866. Zmarł w Lublinie 20 lipca 1871 r. A. Massalski, *Słownik biograficzny*, s. 489; AP Lublin, Dyrekcje Szkolne w Lublinie. Akta osobowe, sygn. 3460, k. 4.

ukończył ze stopniem magistra w 1829 r. i podjął pracę nauczyciela historii, geografii i języka polskiego w szkołach średnich w Pułtusk, Łodzi i Kaliszu. We wspomnieniach uczniów zapisał się jako „uosobienie powagi”: „Gdy profesor Żebrowski [...] wchodził do klasy, wzorowa cisza panowała na wszystkich ławkach” (Gomulicki 2008: 56). Zwolniony został ze szkoły rozporządzeniem władzy w 1864 r.⁹ Natomiast Dąbrowicz studiował na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Warszawskiego od 1817 r. W szkole powiatowej ogólnej w Łowiczu uczył w latach 1865–1866¹⁰.

Przedmiotów fizyczno-matematycznych uczyli w szkołach średnich wychowankowie Wydziału Filozoficznego. Wydział ten zdobył sobie dobrą pozycję na Uniwersytecie. W jego ramach wprowadzone zostały trzy kierunki, czysto filozoficzny, matematyczny oraz nauk przyrodniczych (Wawrykowa 1981: 107–110). Przedmiotów fizyczno-matematycznych uczyło sześciu absolwentów tego Wydziału: Leon Buczyński¹¹ w szkole powiatowej w Hrubieszowie, Antoni Formiński¹²

⁹ Piotr Żebrowski (1803–po 1864), wyznania rzymskokatolickiego, pochodzenia szlacheckiego. Stopień magistra teologii uzyskał na Uniwersytecie Warszawskim w 1829 r. W latach 1862–1864 był rektorem gimnazjum kaliskiego. A. Massalski, *Słownik biograficzny*, s. 486; Dod. Nr 30 do „Dziennika Warszawskiego” nr 270 z 12/24.11.1864, s. 81.

¹⁰ Antoni Dąbrowicz (1796–1884), duchowny rzymskokatolicki. Po studiach na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Warszawskiego uczył w Szkole Wojewódzkiej Księża Pijarów w Warszawie. Informacja ta jednak, według ustaleń Joanny Schiller, nie znalazła potwierdzenia źródłowego. Od 1826 r. był profesorem w seminarium duchownym w Krakowie, a następnie w latach 1839–1856 był rektorem Seminarium Eksternum Księża Misjonarzy w Stradomiu. Po dwóch latach pracy w szkole powiatowej w Łowiczu od 1867 r. proboszcz kościoła Karola Boromeusza w Łowiczu. J. Schiller, *Portret zbiorowy nauczycieli warszawskich publicznych szkół średnich 1795–1862*, Warszawa 1998, s. 24, 259; „Rocznik Urzędowy Królestwa Polskiego” na rok 1866, Warszawa 1866, s. 321 (tu: Antoni Dąbrowski).

¹¹ Leon Buczyński (1795–1862), wyznania rzymskokatolickiego, poch. szlacheckiego. W latach międzypowstaniowych uczył kolejno w szkołach średnich w Sejnach, Wąchocku, Łomży, Warszawie, Łowiczu i Hrubieszowie. Po reformie Wielopolskiego przeznaczony do szkoły powiatowej ogólnej w Hrubieszowie. Figuruje jeszcze w „Roczniku Urzędowym Królestwa Polskiego” na rok 1863. A. Massalski, *Słownik biograficzny*, s. 95–96; „Kurier Warszawski” nr 204 z 25.08/6.09.1862, s. 1176; „Rocznik Urzędowy Królestwa Polskiego” 1863, s. 189.

¹² Antoni Formiński (1802–1867), wyznania rzymskokatolickiego, poch. mieszczańskiego. Po nowicjacie u księży pijarów w Łukowie w latach 1823–1824 studiował matematykę na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Warszawskiego. Po studiach uczył matematyki w konwiktie księży pijarów na Żoliborzu oraz w szkołach wojewódzkich w Radomiu i w Łukowie. Po powstaniu listopadowym odsunięto pijarów od nauczania, przez pewien czas Formiński uczył więc w domach prywatnych, a następnie w szkołach średnich w Radomiu, Łukowie, Piotrkowie, Łomży, Kielcach i Warszawie. Po reformie Wielopolskiego był rektorem gimnazjum w Kielcach w latach 1862–1864 i inspektorem w latach 1864–1866. Autor memoriału oceniającego projekt reformy

w gimnazjum w Kielcach, wspomniany już wcześniej Jan Kluczewicz w gimnazjum w Kaliszu, Wilhelm Olszański¹³ w Gimnazjum w Piotrkowie i w Kielcach, Kazimierz Rogiński¹⁴ w II Gimnazjum w Warszawie oraz Jan Tutajewski¹⁵ w szkole powiatowej w Wieluniu. Stopnie magistra uzyskali Formiński, Olszański i Rogiński. Studia na Wydziale Filozoficznym rozpoczął także Mateusz Solarski¹⁶, od 1859 r. nauczyciel religii rzymskokatolickiej w szkołach średnich warszawskich.

Czterech nauczycieli, absolwentów Oddziału Sztuk Pięknych uczyło rysunków i kaligrafii. Oprócz wymienionego już Brekowskiego byli to Józef Czajkowski¹⁷,

szkolnej Wielopolskiego pt. *Uwagi nad obecnym stanem i organizacją Szkoły Wyższej Realnej w Kielcach*. A. Massalski, *Słownik biograficzny*, s. 138; K. Poznański, *Reforma szkolna w Królestwie Polskim w 1862 roku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968, s. 82, 90; [Nekrolog], „Kurier Warszawski” 1867, nr 5, s. 1.

¹³ Wilhelm Olszański (1803–1871), wyznania rzymskokatolickiego, poch. szlacheckiego. Po studiach uczył matematyki w Szkole Przygotowawczej do Instytutu Politechnicznego oraz w Liceum w Warszawie, w Łukowie, Piotrkowie i Kaliszu. Zwolniony został na własną prośbę 28.10/9.11.1864. A. Massalski, *Słownik biograficzny*, s. 307; J. Orzyński, *Stary cmentarz rzymskokatolicki w Piotrkowie (1830–1920)*, Piotrków 1992, s. 43.

¹⁴ Kazimierz Rogiński (1804–1879), wyznania rzymskokatolickiego, poch. szlacheckiego. Studia ukończył ze stopniem magistra filozofii w 1828 r., po czym podjął pracę nauczyciela matematyki w szkołach średnich warszawskich. W 1861 r. opracował memoriał w sprawie organizacji szkolnictwa i wszedł w skład Tymczasowej Rady Wychowania Publicznego. W latach 1862–1864 był rektorem IV Gimnazjum w Warszawie. Zwolniony na własną prośbę 28.10.1864. A. Massalski, *Słownik biograficzny*, s. 355; Dodatek nr 30 do „Dziennika Warszawskiego” nr 270 z 12/24.11.1864, s. 81.

¹⁵ Jan Tutajewski (1803–1868), wyznania rzymskokatolickiego, poch. mieszczańskiego. Od czasu studiów był nauczycielem jednej z warszawskich szkół prywatnych. Po studiach nauczyciel matematyki w szkołach warszawskich oraz w szkole powiatowej w Wieluniu. W latach 1862–1868 uczył w Wieluniu. A. Massalski, *Słownik biograficzny*, s. 437; J. Schiller, *Portret zbiorowy nauczycieli warszawskich publicznych szkół średnich 1795–1862*, Warszawa 1998, s. 410; Cirkulâr 1868, s. 287.

¹⁶ Mateusz Solarski (1806–1873), pijar, wyznania rzymskokatolickiego. W latach 1827–1827 od był nowicjat w Opolu. Od 1829 r. studiował na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Warszawskiego. W 1831 r. wstąpił do oddziału powstańczego, po czym najprawdopodobniej wyjechał z Królestwa. Zapisał się w r. szk. 1835/36 na studia teologiczne w Uniwersytecie Jagiellońskim i w 1845 r. uzyskał stopień doktora teologii. Od 1859 r. uczył religii w gimnazjum realnym w Warszawie. W latach 1862–1867 uczył w 2 szkole powiatowej ogólnej w Warszawie. Ze szkoły zwolniony 12.07.1867 na własną prośbę. A. Massalski, *Słownik biograficzny*, s. 394; Cirkulâr 1867, s. 20; E. Nowak, *Rys dziejów duszpasterstwa wojskowego w Polsce 968–1831*, Warszawa 1932, s. 162.

¹⁷ Józef Czajkowski (1810–1889), wyznania rzymskokatolickiego, poch. mieszczańskiego. Po studiach na Wydziale Nauk i Sztuk Pięknych Uniwersytetu Warszawskiego uczył rysunku i kaligrafii w szkołach średnich w Mławie i Łomży. Uczestnik powstania listopadowego w stopniu porucznika. Emeryturę uzyskał w 1884 r. A. Massalski, *Słownik biograficzny*, s. 110; Cirkulâr 1884, s. 242; *Plan-informator Cmentarza zabytkowego w Łomży*, Łomża 1989, s. 12.

do 1884 r. nauczyciel w Łomży, Kajetan Mijakowski¹⁸, nauczyciel I Powiatowej Szkoły Specjalnej w Warszawie oraz Ignacy Urbański¹⁹, nauczyciel Gimnazjum w Lublinie i w Radomiu. Mijakowski w czasie studiów brał udział w wystawach sztuk pięknych. Z okresu późniejszego znany jest wykonany przez niego portret olejny nauczyciela języka niemieckiego w Szkole Wydziałowej Dominikanów w Warszawie (Kula 2006: 198). Twórczość artystyczna Urbańskiego jest również znana. Malował dla dworów podlubelskich i dla kościołów (np. dwa obrazy dla fary w Kazimierzu Dolnym), wystawiał swoje prace w warszawskim Towarzystwie Zachęty Sztuk Pięknych. Niektórych badaczy ekscytowało mistrzostwo Urbańskiego w malowaniu miniatur (Kamiński 1997: 285–362).

Zaprezentowani tu nauczyciele, którzy uzyskali wykształcenie w Uniwersytecie Warszawskim przed powstaniem listopadowym, uczyli w szkołach średnich Królestwa Polskiego bezpośrednio po wdrożeniu *Ustawy o wychowaniu publicznym w Królestwie Polskim z dnia 8/20 maja 1862 r.* Większość z nich odeszła na emeryturę po reorganizacji szkolnictwa w 1866 r., po ogłoszeniu ustaw tzw. styczniowych, ustanawiających zdecydowanie rosyjski program nauczania. Do końca okresu przejściowego, tj. do wdrożenia w życie nowej ustawy szkolnej w 1873 r., pracował Bergemann, który uczył religii ewangelickiej. Na swoim stanowisku utrzymał się też do 1873 r. Czajkowski, nauczyciel rysunku i kaligrafii w Łomży, gdyż po ponownym utworzeniu Warszawskiego Okręgu Naukowego brakowało w czterech szkołach nauczycieli tego przedmiotu. Ponadto w kilku szkołach nie było po 1867 r. nauczycieli języków klasycznych (Kula 2012: 79–80). Nauczyciel j. polskiego i literatury oraz języków klasycznych w Pińczowie Jan Nielepiec²⁰ był zatrudniony do 1871 r., kiedy przekształcono tamtejsze gimnazjum

¹⁸ Kajetan Mijakowski (1801–1878), wyznania rzymskokatolickiego, poch. mieszczańskiego. Ukończył malarstwo ze stopniem magistra na Oddziale Sztuk Pięknych Uniwersytetu Warszawskiego w 1826 r. i rozpoczął pracę w szkole rzemieślniczo-niedzielnej w Warszawie. Uczył następnie w warszawskich szkołach średnich. Zwolniony został na własną prośbę 13/25.09.1866. Emeryturę otrzymał w 1867 r. Zob. A. Massalski, *Słownik biograficzny*, s. 283; Dodatek Nr 66 do „Dziennika Warszawskiego” nr 224 z 29.09/11.10.1866, s. 283; Cirkulár 1870, s. 261.

¹⁹ Ignacy Urbański (1807–1884), wyznania rzymskokatolickiego, poch. szlacheckiego. Po studiach na Wydziale Nauk i Sztuk Pięknych Uniwersytetu Warszawskiego, uczył rysunku w gimnazjum kieleckim do 1840 r., a następnie osiadł w Lublinie. Po zakończeniu w 1872 r. pracy w gimnazjum pracował w szkołach prywatnych: S. Fałęckiego w latach 1873–1876 oraz A. Tołwińskiego w latach 1876–1878. Malował obrazy o treści religijnej oraz miniatury. Jego syn, Witold, był również malarzem. A. Massalski, *Słownik biograficzny*, s. 439; A. Kaproń, *Ignacy Urbański – malarz i nauczyciel*, „Dziennik Wschodni” 1997, nr 23, s. 14.

²⁰ Jan Nielepiec (1803–1883), wyznania rzymskokatolickiego, poch. szlacheckiego. Po studiach uczył w Gimnazjum im. Zamojskich w Szczepieszynie, następnie w Siedlcach i w Pińczowie. Był

w progimnazjum. Został on wówczas pozostawiony poza etatem do dyspozycji Kieleckiej Dyrekcji Naukowej.

Druga grupa wychowanków uczelni warszawskiej, ucząca w szkołach średnich Królestwa Polskiego to absolwenci Szkoły Głównej Warszawskiej, działającej w latach 1862–1869. Szkoła była czterowydziałowa: funkcjonował Wydział Prawa i Administracji, Wydział Lekarski, Wydział Filologiczno-Historyczny oraz Wydział Matematyczno-Fizyczny. Nie uruchomiono Wydziału Teologicznego, co prawdopodobnie dawało formalne podstawy do tego, aby uczelnia nie nosiła miana uniwersytetu – mimo iż była nim pod względem zarówno prawnym jak i organizacyjnym. Wydziały: Filologiczno-Historyczny oraz Matematyczno-Fizyczny stawiały sobie za cel kształcenie nauczycieli. O wychowankach tej Szkoły pisano, iż kształtowali oni w dużej mierze życie umysłowe Królestwa w drugiej połowie XIX wieku: byli twórcami ruchu pozytywistycznego, inicjatorami utworzenia ważnych dla życia naukowego instytucji, jak kasa im. Mianowskiego w 1881 r. oraz współtwórcami czasopiśmiennictwa i prasy stołecznej oraz prowincjonalnej, uczestniczyli także w powstaniu i działalności czołowych warszawskich instytucji gospodarczych (Hulewicz 1962: 17–18). Interesujący nas absolwenci – to grupa licząca 27 osób. Najstarszym z nich był Julian Chrupczałowski²¹, uczący do 1880 r. języków polskiego i łacińskiego. Urodził się w 1826 r. w Piotrkowie i pracę nauczycielską rozpoczął jeszcze w latach międzypowstaniowych, legitymując się dyplomem ukończenia Kursów Pedagogicznych w Warszawie i egzaminem zdanym w 1848 r. w warszawskim Komitecie Egzaminacyjnym. Studia w Szkole Głównej odbył w latach 1867–1869, w czasie, kiedy pozostawiony był poza etatem w wyniku przemianowania szkoły powiatowej ogólnej w Pułtusk w mieszane progimnazjum klasyczne (AP Toruń, O. Włocławek, zesp. 86). W pamięci uczniów zapisał się jako człowiek dobrze wychowany i przyzwoity (Gomulicki 2008: 102). Natomiast najmłodszym był urodzony w 1849 r. nauczyciel mate-

uczestnikiem powstania listopadowego. A. Massalski, *Słownik biograficzny*, s. 298–299; Cirkulár 1871, s. 340–341.

²¹ Julian Chrupczałowski (1826–1897), wyznania rzymskokatolickiego, poch. mieszczańskiego. W 1847 r. przez sześć mies. pracował na kolei warszawsko-wiedeńskiej. Po ukończeniu Kursów Pedagogicznych w Warszawie pracował w Zgierzu w prywatnej szkole Jana Biskupskiego do 1851 r., następnie w domu szlachcica Skalskiego i w prywatnej szkole w Częstochowie F. de Lippa – do 1854 r. W latach 1850–1851 uczył w szkole powiatowej w Hrubieszowie, w latach 1855–1862 w Mariampolu i do 1867 r. w Pułtusk. Od 1867 r. poza etatem, studiował wtedy w Szkole Głównej w Warszawie. Od 1869 r. uczył w gimnazjum realnym we Włocławku. A. Massalski, *Słownik biograficzny*, s. 104; Cirkulár 1868, s. 87; Cirkulár 1871, s. 534; Cirkulár 1874, s. 286.

matyki, Władysław Puchewicz, który w chwili rozpoczęcia pracy pedagogicznej miał 21 lat i czynny był zawodowo do 1899 r.²²

Zdecydowana większość tych nauczycieli, 17 osób, była wyznania rzymskokatolickiego. Czterech nauczycieli uczących języków klasycznych było wyznania greckokatolickiego: Antoni Horoszewicz²³, Aleksander Skrobański²⁴, Józef Śmigieński²⁵ i Tytus Świdorski²⁶. Wyznania ewangelickiego było dwóch wychowanków Wydziału Filologiczno-Historycznego Szkoły Głównej: nauczyciel języka niemieckiego August Kreczmar²⁷ oraz nauczyciel religii ewangelickiej Karol

²² Władysław Puchewicz (1849–1899), wyznania rzymskokatolickiego. W latach 1865–1870 studiował na Wydziale Matematyczno-Fizycznym Szkoły Głównej w Warszawie. W 1871 r. uzyskał stopień magistra. Uczyl matematyki w III Gimnazjum w Warszawie w latach 1870–1872, następnie w Kaliszu, po czym od 1887 r. w Krakowie, Lwowie, Stanisławowie, Drohobyczu, Kołomyi i Przemyślu oraz w Rzeszowie, gdzie zmarł. S. Dobrzycki, *Puchewicz Władysław (1849–1899)*, PSB, t. 29, s. 330; „Biesiada Literacka” 1899, nr 30, s. 79.

²³ Antoni Horoszewicz (1843–1877), wyznania greckokatolickiego. Kształcił się w gimnazjum lubelskim, następnie w Szkole Głównej, gdzie uzyskał stopień magistra nauk filologicznych w 1866 r. Był nauczycielem języków klasycznych w progimnazjum w Pułtusku (1867–1874) oraz w gimnazjum w Siedlcach (1874–1876). W 1876 r. został urzędnikiem siedleckiej izby skarbowej. Cirkulár 1868, s. 7; Cirkulár 1871, s. 489; Cirkulár 1876, s. 269; L.T. Błaszczki, *Filologia klasyczna na Uniwersytecie Warszawskim w latach 1816–1915*, cz. II: 1862–1915, s. 134.

²⁴ Aleksander Skrobański, wyznania greckokatolickiego. Po ukończeniu gimnazjum lubelskiego studiował na Wydziale Filologiczno-Historycznym Szkoły Głównej, który ukończył ze stopniem magistra w 1868 r. Nauczyciel języka łacińskiego w gimnazjum w Mariampolu w latach 1870–1871 i w gimnazjum w Płocku w latach 1871–1875. Uwolniony na własną prośbę, przeniesiony został do Cesarstwa, gdzie uczył w gimnazjach w Nikolajewie, Wołgogradzie, Bolgarze i Jekatierinosławiu. Odwiedził Warszawę w 1879 r. Podczas studiów opublikował rozprawkę *Plagiaty Pana Antoniego Bądzkiewicza, z dzieła profesora M. Tułowa pod tytułem: Rukowództwo k poznaniu rodow, widow i form poezii*, wykazał... student Szkoły Głównej, Warszawa 1867, s. 17. Cirkulár 1871, s. 290; Cirkulár 1875, s. 313; „Kurier Warszawski” nr 169 z 30 lipca 1879 r., s. 6.

²⁵ Józef Śmigieński (1846–?), wyznania greckokatolickiego, od 1876 r. prawosławnego. Do 1867 r. uczył j. polskiego w progimnazjum w Białej, następnie wykładał języki klasyczne w gimnazjum w Siedlcach. Na podstawie źródeł można potwierdzić jego pracę do 1876 r., możliwe jednak, że uczył dłużej. *Szkoła Główna Warszawska (1862–1869)*, t. 1, Wyd. Filologiczno-Historyczny, Kraków 1900, s. 276; AP Siedlce, Akta s.c. Parafii prawosławnej w Siedlcach 1876, k. 18.

²⁶ Tytus Świdorski (1843–1880), wyznania greckokatolickiego, poch. mieszczańskiego. Po studiach nauczyciel języków klasycznych w gimnazjum w Lublinie w latach 1871–1872 oraz w progimnazjum w Łomży, skąd został zwolniony na własną prośbę. Od 1873 r. zastępca nauczyciela w Jaśle, następnie w Krakowie, gdzie uzyskał tytuł wyższego nauczyciela języka i literatury polskiej i łacińskiej w gimnazjum św. Anny w Krakowie. J. Starnawski, *Tytus Świdorski*, [w:] *Słownik badaczy literatury polskiej*, t. VI (red. Jerzy Starnawski), Łódź 2003, s. 296–297.

²⁷ August Kreczmar (1843–1901), syn duchownego, wyznania ewangelicko-augsburskiego. Studiował na Wydziale Filologiczno-Historycznym Szkoły Głównej w latach 1862–1866. Po studiach

Messing²⁸. Dwóch nauczycieli było wyznania mojżeszowego. Jednym z nich był Karol Hertz²⁹, nauczyciel matematyki w gimnazjach warszawskich, autor podręczników do geometrii oraz wielu prac popularnonaukowych. Brał też udział w pracach Towarzystwa Nauk Ścisłych, mającego siedzibę w Paryżu i na łamach organu Towarzystwa publikował swoje prace (np. *O funkcjach nie mających pochodnych*, „Pamiętnik Towarzystwa Nauk Ścisłych”, t. 11, Paryż 1879, s. 1–24) (*Evrejskaâ encyklopediâ* 1910: 420). Obecnie większość jego prac dostępnych jest w Internecie, na stronie Polska Klasyka Naukowa i Techniczna w Sieci. Drugi to Bernhardt Segal³⁰, nauczyciel religii mojżeszowej w warszawskich szkołach średnich. Przypomnijmy, że możliwości zatrudnienia nauczycieli religii mojżeszowej w rządowych szkołach średnich na terenie Królestwa Polskiego pojawiły się po ogłoszeniu w czerwcu 1862 r. ukazów carskich przygotowanych przez Wielopolskiego.

został pisarzem i nadzorcą budynku Łódzkiego Niemieckiego Gimnazjum Realnego w latach 1868–1872. Równolegle był nauczycielem j. rosyjskiego w żeńskim oddziale pierwszej Łódzkiej Szkoły Ewangelickiej w latach 1869–1870. W latach 1872–1873 nauczyciel j. niemieckiego w gimnazjum w Kielcach. „Biesiada Literacka” 1901, nr 20, s. 395; *Szkoła Główna Warszawska (1862–1869)*, t. 1, *Wydział Filologiczno-Historyczny*, Kraków 1900, s. 273–278; S. Nowak, *Z moich wspomnień*, cz. I (*Lata szkolne 1884–1902*), Częstochowa 1933, s. 13–14.

²⁸ Karol Messing (1845–1899), wyznania ewangelicko-augsburskiego. Nauczyciel religii ewangelickiej w Warszawskiej Szkole Głównej Niemiecko-Ewangelickiej w latach 1868–1871. *Szkoła Główna Warszawska (1862–1869)*, t. 1, *Wydział Filologiczno-Historyczny*, Kraków 1900, s. 274; *Cirkulâr* 1871, s. 6, 240.

²⁹ Karol Hertz (1842–1904), poch. mieszczańskiego, wyznania mojżeszowego. Po ukończeniu warszawskiej Szkoły Rabinów studiował na Wydziale Matematyczno-Fizycznym Szkoły Głównej. Studia ukończył ze stopniem magistra w 1866 r. i podjął pracę nauczyciela matematyki w gimnazjach warszawskich. W 1871 r. doktoryzował się z filozofii w Uniwersytecie w Halle. W 1874 r. założył i redagował czasopismo „Przyroda i Przemysł”. J. Dianni, *Hertz Karol (1843–1904)*, PSB, t. 9, Wrocław–Warszawa–Kraków 1960–1961, s. 475; Z. Borzymińska, *Szkolnictwo żydowskie w Warszawie 1831–1870*, Warszawa 1994, s. 260; *Żurnal Ministerstva Narodnogo Prosvieseniâ*, cz. 155, Petersburg 1871, s. 114–115.

³⁰ Bernhardt Segal (1844–po 1913), wyznania mojżeszowego. Po ukończeniu Szkoły Rabinów w Wilnie w 1865 r. uczył krótko w tej szkole, następnie studiował na oddziale farmaceutycznym Szkoły Głównej w Warszawie. W szkołach warszawskich uczył religii mojżeszowej do 1881 r. Prowadził też w Warszawie prywatną 4-klasową męską szkołę żydowską, zamkniętą w listopadzie 1876 r. W 1877 r. oddelegowany do pełnienia obow. prowizora apteki warszawskiego szpitala wojskowego. Od 1881 r. uczył w szkołach średnich w Odessie. E. Kula, *Nauczyciele religii mojżeszowej w rządowych męskich szkołach średnich Królestwa Polskiego w drugiej połowie XIX wieku*, [w:] *Wśród „swoich” i „obcych”. Rola edukacji w społeczeństwach wielokulturowych Europy Środkowej (XVIII–XX wiek)*, red. S. Walasek, Oficyna Wydawnicza IMPULS, Kraków 2006, s. 213–230; *Pamiatnaâ kniżka odesskiego učebnogo okruga na 1912/1913 god*, cz. 1, Odessa 1913, s. 97; toż na 1913/1914 god, cz. 1, s. 88.

Stwarzał je zarówno ukaz o tolerancji wobec ludności żydowskiej, uchylający istniejące ograniczenia wobec Żydów, jak i ukaz reformujący wychowanie publiczne (Eisenbach 1988: 505). Segal był absolwentem dwuletniego oddziału farmaceutycznego przy Wydziale Lekarskim Szkoły Głównej. Była to szkoła zawodowa bez szczególnych dążeń naukowych, a kandydatów przyjmowano już po rocznej praktyce w aptece (Kieniewicz 1981: 285). Był on autorem podręczników do religii mojżeszowej (*Kratkij jewrejskij katechizis. S pribawlenijem nuźniejszich molitw dla dietiej* (1869, wyd. 12: 1888); *Naczalnoje uczenije o mojsiejewom zakonie. Religiozno-nrawstwiennaja zakonouczebnaja kniga dla jewrejskogo junoszetwa* (1868); *Prostrannyj jewrejskij katechizism* (1873, wyd. 3: 1888). Jeden nauczyciel języków klasycznych w gimnazjum lubelskim, Antoni Sierociński³¹, był wyznania prawosławnego, a wyznanie Józefa Radziukinasa³², uczącego języków łacińskiego i greckiego w warszawskich szkołach średnich, według aktualnego stanu badań nie jest znane.

Języki starożytne wykładało w szkołach średnich 19 absolwentów Wydziału Filologiczno-Historycznego Szkoły Głównej. Wydział ten kształcił najmniej studentów, co tłumaczy się modą, faworyzującą wówczas raczej nauki ścisłe. Studia na tym Wydziale podejmowali kandydaci o szczególnych predyspozycjach, co przekładało się na ich wysoki poziom (Kieniewicz 1981: 294). Studia podzielono na trzy sekcje: najliczniejszą historyczną, następnie filologii klasycznej oraz najmniej liczną – języków słowiańskich. Wśród uczących języków łacińskiego i greckiego było dziewięciu nauczycieli, którzy uzyskali stopień magistra w Szkole Głównej. Byli to oprócz wspomnianych już Horoszewicza i Świderskiego, nauczyciele: Bronisław Grabowski³³, którego praca magisterska dotyczyła

³¹ Antoni Sierociński (1842–1881), wyznania prawosławnego. Po ukończeniu gimnazjum w Lublinie studiował na Wydziale Filologiczno-Historycznym Szkoły Głównej, gdzie uzyskał stopień magistra. AP Lublin, Akta osobowe, sygn. 2947, k. 3–4; AP Siedlce, Akta s.c. Parafii prawosławnej w Siedlcach 1884, k. 57; *Szkoła Główna Warszawska (1862–1869)*, t. 1, *Wydz. Filologiczno-Historyczny*, Kraków 1900, s. 276.

³² Józef Radziukinas (1846–1925), po ukończeniu gimnazjum w Suwałkach studiował w latach 1866–1869. Stopień studenta rzeczywistego uzyskał w 1871 r. już na Cesarskim Uniwersytecie Warszawskim. Był nauczycielem języków klasycznych, języka polskiego i historii starożytnej w szkołach średnich w Warszawie. W latach 1881–1886 prowadził 4-klasową szkołę filologiczną w Warszawie, którą odstąpił pedagogowi F. Łagowskiemu. Naukowo pracował w dziedzinie lituanistyki. Publikacje w czasopismach zamieszczał w języku polskim i litewskim. Zob. L.T. Błaszczuk, *Filologia klasyczna na Uniwersytecie Warszawskim w latach 1816–1915*, cz. 2: 1862–1915, Warszawa 2003, s. 139.

³³ Bronisław Grabowski (1841–1900), wyznania rzymskokatolickiego, poch. szlacheckiego. Kształcił się w gimnazjum w Piotrkowie i dwa lata na Uniwersytecie w Petersburgu (1860–1862).

slawistyki, Stanisław hr. Grabowski³⁴, na podstawie pracy magisterskiej dotyczącej *Antyfony* Sofoklesa, Lucjan Malinowski³⁵, na podstawie pracy magisterskiej z zakresu slawistyki, Adam Maszewski³⁶ na podstawie rozprawy ze slawistyki i Piotr Rostkowski, na podstawie pracy magisterskiej z historii³⁷. W tej liczbie

W latach 1862–1866 studiował w Szkole Głównej w Warszawie. Studia ukończył ze stopniem magistra i od 1867 r. podjął pracę nauczyciela języków klasycznych w warszawskich szkołach średnich. Od 1874 r. redagował „Kalendarz Obrazkowy”, wydawany w Częstochowie, gdzie zamieszczał swoje opowiadania ludowe. Publikował artykuły i wiersze w „Tygodniku Ilustrowanym”, „Kurierze Codziennym”, „Niwie”, „Ateneum”, w „Bibliotece Warszawskiej”, „Bluszczu”. Tłumaczył powieści z języków: czeskiego, chorwackiego, słowackiego, niemieckiego, francuskiego i angielskiego. W latach 1898–1900 uczył w Pińczowie, gdzie zmarł. „Biesiada Literacka” 1901, nr 6, s. 116; Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana, t. 26, Warszawa 1900, s. 576–577.

³⁴ Stanisław hr. Grabowski, wyznania rzymskokatolickiego, poch. szlacheckiego, wnuk hrabiego Stanisława Grabowskiego, ministra oświecenia publicznego w Królestwie Polskim. Studia na Wydziale Filologiczno-Historycznym Szkoły Głównej ukończył w 1866 r. ze stopniem magistra. Uczył języków klasycznych od 1871 r. w szkołach warszawskich, następnie został gospodarzem wiejskim. W 1900 r. wyjechał do Rzymu. *Szkoła Główna Warszawska (1862–1869)*, t. 1, *Wydział Filologiczno-Historyczny*, Kraków 1900, s. 270, 278, 289; Cirkulár 1871, s. 240, 532; „Przegląd Pedagogiczny” 1898, nr 3, s. 29–31.

³⁵ Lucjan Malinowski (1839–1898), wyznania rzymskokatolickiego, poch. szlacheckiego. Kształcił się w gimnazjum w Szczepleszynie i w Lublinie. Stopień magistra w Szkole Głównej otrzymał w 1867 r. W latach 1867–1871 uzupełniał wykształcenie w Pradze Czeskiej, Jenie, Berlinie, Krakowie. Doktorat z filozofii uzyskał w 1872 r. w Lipsku. Nauczyciel języków klasycznych w Gimnazjum św. Anny w Krakowie (1870–1872), następnie w III gimnazjum w Warszawie (1872–1877). W 1877 r. powołany na katedrę filologii słowiańskiej do UJ. Twórca dialektologii polskiej i krakowskiej szkoły polonistycznej. Cirkulár 1872, s. 414; Cirkulár 1877, s. 89; W. Taszycki, *Malinowski Lucjan Feliks (1839–1898)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 19, s. 348–350.

³⁶ Adam Maszewski (1845–1901), wyznania rzymskokatolickiego, poch. mieszczańskiego. Stopień magistra na Wydziale Filologiczno-Historycznym Szkoły Głównej otrzymał w 1868 r. na podstawie rozprawy z dziedziny slawistyki. Był nauczycielem języków klasycznych w gimnazjum w Kielcach do 1874 r., następnie do 1901 r. w V gimnazjum w Warszawie. Był tłumaczem literatury greckiej. Dwukrotnie, w latach 1885 i 1892 wydany był jego przekład *Obrony Sokratesa* Platona. C. Gajkowska, *Maszewski Adam, krypt. A.M. (1844–1901)*, PSB, t. XX, Wrocław–Gdańsk 1975, s. 153; L.T. Błaszczuk, *Filologia klasyczna na Uniwersytecie Warszawskim w latach 1816–1915*, cz. 2: *1862–1915*, Warszawa 2003, s. 69, 119, 126, 131, 233, 299, 302, 305.

³⁷ Piotr Rostkowski (1844–1913), wyznania rzymskokatolickiego. Po ukończeniu gimnazjum w Piotrkowie studiował w latach 1862–1867 na Wydziale Historyczno-Filologicznym Szkoły Głównej w Warszawie, gdzie uzyskał dyplom magistra. Był nauczycielem łaciny w progimnazjum realnym w Łowiczu w latach 1867–1883, potem w Pińczowie do 1897 r., oraz w Częstochowie w latach 1897–1903. W latach 1901–1907 uczył j. rosyjskiego i historii w seminarium duchownym w Kielcach. Poprosił o zwolnienie z powodu słabego zdrowia. Archiwum Diecezjalne w Kielcach, Akta konsystorskie ogólne, OS–3/1, fasc. 828, k. 391, 397, 406, 422, 433, 442, 445, 451, 464, 474, 480, 484, 490, 498, 508; L.T. Błaszczuk, *Filologia klasyczna na Uniwersytecie Warszawskim w latach 1816–1915*, cz. 2: *1862–1915*, Warszawa 2003, s. 135.

był też Jan Pożerski³⁸, którego rozprawa magisterska dotyczyła filologii litewskiej (*Istorija litowskogo spriazhenija* – 1867/1868) oraz Jerzy Gilius³⁹, który uzyskał stopień magistra na podstawie pracy z zakresu filologii litewskiej. Spośród tu wymienionych tylko Malinowski zrobił karierę naukową. Został profesorem nadzwyczajnym, a od 1882 r. profesorem zwyczajnym filologii słowiańskiej na Uniwersytecie Jagiellońskim. Był dobrym wykładowcą, twórcą nowoczesnego językoznawstwa, zdołał zachęcić do pracy naukowej sporą grupę swoich wychowanków, którzy również opisywali gwarę wybranych wsi. Sam Malinowski uzyskał naukową renomę dzięki opisowi dialektu opolskiego *Beiträge zur slawischen Dialektologie*, 1. *Über die oppelnsche Mundart* (1873). Uprawiał później gramatykę historyczną, wydawał teksty staropolskie, również cerkiewne i opisał język Franciszka Bohomolca. Od 1880 r. był członkiem Akademii Umiejętności. Założył pierwsze czasopismo językoznawcze „Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności” (Taszycki 1974: 348–350; Urbańczyk 1994: 399). Aktywny na niwie piśmienniczej był także B. Grabowski, który miał w swoim dorobku prace z zakresu slawistyki, zwłaszcza literatur słowiańskich. Był też autorem podręcznika *Teoria literatury (stylu, prozy i poezji) do użytku szkolnego i nauki domowej* (1901). Napisał baśnie *Mściwój i Swanhilda* (1876) oraz *Syn Margrafa* (1880), a swoje poezje zamieszczał na łamach „Biesiady Literackiej”. Na łamach „Kraju” w stałej rubryce pt. *Listy o literaturach słowiańskich* stosunkowo największą miejscę poświęcał literaturze słoweńskiej.

Siedmiu nauczycieli kończyło studia już po przekształceniu Szkoły Głównej w rosyjski Cesarski Uniwersytet Warszawski. Byli to oprócz wspomnianych już Radziukinasa i Śmigielskiego: Bronisław Bieńkowski⁴⁰, który kontynuował studia

³⁸ Jan Pożerski (1844–1902), wyznania rzymskokatolickiego. Po ukończeniu gimnazjum w Suwałkach studiował w latach 1862–1866 w Szkole Głównej, po czym uczył języka litewskiego, a od 1869 r. języków starożytnych w gimnazjum w Suwałkach, w progimnazjum w Pułtusk w latach 1894–1901 oraz w gimnazjum w Pińczowie w latach 1901–1902. „Przegląd Pedagogiczny” 1902, nr 4, s. 45; Cirkulâr 1902, s. 56.

³⁹ Jerzy Gilius (1843–po 1903), wyznania rzymskokatolickiego. Ukończył gimnazjum w Suwałkach w 1862 r., studiował w Szkole Głównej na Wydziale Filologiczno-Historycznym w latach 1862–1866, magister nauk filologicznych na podstawie pracy z zakresu filologii litewskiej. Uczył na kursach pedagogicznych w Wejwerach prawdopodobnie języka litewskiego, a od 1872 r. był nauczycielem j. rosyjskiego i łacińskiego w III Gimnazjum, od 1894 r. IV Gimnazjum w Warszawie. Emeryturę uzyskał w 1901 r. „Kurier Warszawski” 1867, nr 84, s. 506; L.T. Błaszczuk, *Filologia klasyczna na Uniwersytecie Warszawskim w latach 1816–1915*, cz. 2: 1862–1915, Warszawa 2003, s. 133.

⁴⁰ Bronisław Bieńkowski (1848–1903), wyznania rzymskokatolickiego, poch. mieszczańskiego. Po ukończeniu w 1867 r. IV Gimnazjum w Warszawie studiował na Wydziale Filologiczno-

na Cesarskim Uniwersytecie Warszawskim w latach 1869–1872, Aleksander Weiss⁴¹, który obronił pracę magisterską z dziedziny slawistyki w 1870 r., Antoni Krajewski⁴², który otrzymał dyplom kandydata nauk w 1871 r., a także Adam Antoni Kryński⁴³ za pracę z dziedziny językoznawstwa słowiańskiego oraz Szymon Tadeusz Włoszek⁴⁴, którzy uzyskali magisterium w 1870 r. Spośród nich

-Historycznym Szkoły Głównej w latach 1867–1869, następnie na Cesarskim Uniwersytecie Warszawskim do 1872 r. Uczył języków klasycznych w Piotrkowie od 1872 r., następnie w II Gimnazjum w Warszawie (1880–1890) i w Gimnazjum w Kielcach (1890–1903). Współpracował z redakcją „Muzeum” lwowskiego. A. Turyn, *Bieńkowski Bronisław (1848–1903)*, PSB, t. II, s. 72.

⁴¹ Aleksander Weiss (1843–po 1903), wyznania rzymskokatolickiego. Po ukończeniu gimnazjum w Radomiu studiował na Wydziale Filologiczno-Historycznym Szkoły Głównej w latach 1864–1869, a pracę magisterską bronił już na Cesarskim Uniwersytecie Warszawskim w 1870 r. Od 1871 r. uczył języka polskiego, historii i łaciny w szkołach średnich w Łomży, Lublinie, Częstochowie i Płocku. V.G. Milov, *Istoričeskaâ zapiska o sostoâanii lomžinskoj mužskoj gimnazii za vremâ eâ pâtidestâitelenâgo susestvovaniâ (1862–1912)*, Łomża 1912, s. 109; L.T. Błaszczuk, *Filologia klasyczna na Uniwersytecie Warszawskim w latach 1816–1915*, cz. 2: 1862–1915, s. 136.

⁴² Antoni Krajewski (1848–1880), wyznania rzymskokatolickiego. Kształcił się w gimnazjum w Płocku, następnie w latach 1866–1869 w Szkole Głównej. Studia ukończył już w Cesarskim Uniwersytecie Warszawskim w 1871 r. Nauczyciel języków klasycznych w III Gimnazjum w Warszawie w latach 1872–1880. W świetle wspomnień żony Teodory z Kosmowskich Krajewskiej, brał udział w powstaniu styczniowym jako 16-latek, uczeń Gimnazjum w Płocku. Studiował z A. Świętochowskim. Pogrzeb w 1880 r. z kościoła św. Krzyża na Powązki. T. z Kosmowskich Krajewska, *Pamiętnik*, KAW, Kraków 1989, s. 8, 53, 55–56; Cirkulâr 1872, s. 414.

⁴³ Adam Antoni Kryński (1844–1932), wyznania rzymskokatolickiego, poch. mieszczańskiego. Kształcił się w szkole powiatowej w Siedlcach i w Gimnazjum Realnym w Warszawie. Studia odbył na Wydziale Matematyczno-Fizycznym w latach 1862–1866, następnie na Wydziale Filologiczno-Historycznym Szkoły Głównej w latach 1866–1869. W roku 1869/70 odbywał studia slawistyczne oraz filologiczne na Uniwersytecie w Lipsku pod kier. Georga Curtiusa. Stopień magistra otrzymał w 1870 r. w Cesarskim Uniwersytecie Warszawskim. Od 1871 r. nauczyciel języków klasycznych w szkołach warszawskich. W latach 1908–1915 profesor języka polskiego na Uniwersytecie we Lwowie, w latach 1915–1919 profesor języka polskiego, następnie profesor honorowy na Uniwersytecie Warszawskim. *Szkoła Główna Warszawska (1862–1869)*, t. 1, *Wydział Filologiczno-Historyczny*, Kraków 1900, s. 273; Encyklopedia Powszechna S. Orgelbranda, t. 9, Warszawa 1901, s. 6.

⁴⁴ Szymon Tadeusz Włoszek (1843–1933), wyznania rzymskokatolickiego, poch. mieszczańskiego. Po ukończeniu gimnazjum w Pińczowie studiował w latach 1864–1868 na Wydziale Filologiczno-Historycznym Szkoły Głównej w Warszawie. Jako uczeń brał udział w powstaniu styczniowym w oddziale M. Langiewicza. Stopień magistra nauk filologicznych uzyskał już na Cesarskim Uniwersytecie Warszawskim. Od 1871 r. uczył języków klasycznych w szkołach warszawskich, od 1885 r. przeniesiony do Mariampola. Po przejściu na emeryturę w 1906 r. przeniósł się do Kielc, gdzie mieszkał do śmierci. Po utworzeniu w 1908 r. Oddziału PTK w Kielcach, był jednym z inicjatorów utworzenia muzeum regionalnego, w którym do końca życia pełnił funkcję kustosa. *Księga pamiątkowa zjazdu b. wychowawców b. Szkoły Głównej Warszawskiej*

Kryński był wybitnym językoznawcą. Jako sławista i polonista zajął się wpływem języka łacińskiego na kształtowanie się polszczyzny. Był współredaktorem „Prac Filologicznych” i *Słownika języka polskiego*. Znany jest szerzej dzięki opracowaniu przepisów ortograficznych i *Gramatyce języka polskiego* (1877) (Błaszczyk 1995: 130; Urbańczyk 1994: 399). Czynny naukowo był Włoszek, członek komitetu redagującego pomnikowe wydanie *Dzieł wszystkich J. Kochanowskiego* w latach 1884–1897 (wspólnie z Józefem Przyborowskim i Kryńskim). Jego zapiski z czasów I wojny światowej wydane zostały w pracy *Kronika 1914–1916, 1919*, oprac. J. Głównka, „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach” 1984, t. 13, s. 84–122 (Błaszczyk 1995: 136). Artykuły poświęcone literaturze polskiej pisał Bieńkowski i zamieszczał je na łamach „Opiekuna Domowego”, „Biblioteki Warszawskiej”, „Muzeum”, „Tygodnika Piotrkowskiego” i „Pamiętnika Kieleckiego”. Z zakresu gramatyki języków starożytnych opublikował pracę *Gramatyka grecka i łacińska oraz metoda ich wykładu* (odb. z Encyklopedii wychowawczej, Warszawa 1895, s. 100).

Wydział Matematyczno-Fizyczny Szkoły Głównej nadawał stopnie naukowe magistra nauk matematyczno-fizycznych oraz magistra nauk przyrodniczych. Trzech absolwentów tego Wydziału uczyło w szkołach średnich matematyki. Oprócz wspomnianych już Hertza i W. Puchewicza przedmiotu tego uczył w Warszawie magister nauk przyrodniczych, Gracjan Chmielewski⁴⁵. Był on autorem podręczników: *Kurs przygotowawczy botaniki i wykład geografii handlowej dla szkół handlowych*, t. 1–3, b.m.r. (w j. rosyjskim); *Kurs przygotowawczy mineralogii podług metody pogładowej* (1879) oraz *Kurs przygotowawczy zoologii podług metody porównawczej z 14 tablicami* (1879). Wychowankiem tego Wydziału był także nauczyciel historii naturalnej i geografii powszechnej Leon Nowakowski, który uzyskał dyplom magistra nauk przyrodniczych w 1870 r. już w Cesarskim Uniwersytecie Warszawskim. Po opuszczeniu terenu Królestwa Polskiego uzyskał

w 40-tą rocznicę jej założenia, Warszawa 1905, s. 79; L.T. Błaszczyk, *Filologia klasyczna na Uniwersytecie Warszawskim w latach 1816–1915*, cz. 2: 1862–1915, s. 136.

⁴⁵ Gracjan Chmielewski (1841–1930), wyznania rzymskokatolickiego, poch. szlacheckiego. Po ukończeniu gimnazjum lubelskiego przez rok kontynuował naukę w Instytucie Politechnicznym w Puławach, po czym studiował na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym Szkoły Głównej. Studia ukończył w 1867 r. ze stopniem magistra. Uczył matematyki w progimnazjum w Warszawie w latach 1869–1872, następnie do 1905 r. w 3-klasowej miejskiej szkole w Warszawie, przekształconej w 6-klasową. Równoległe uczył w szkołach prywatnych żeńskich Sikorskiej i Rudzkiej w Warszawie. Założyciel Gimnazjum im. S. Staszica w Lublinie. Był pierwszym prezesem oddziału PTK w Lublinie. B. Mikulec, *Chmielewski Gracjan (1840–1930)*, [w:] *Słownik biograficzny miasta Lublina*, t. 2, red. T. Radzik, A.A. Witusik, J. Ziółko, Lublin 1996, s. 35–36; Cirkulār 1869, s. 431; Cirkulār 1874, s. 291; Cirkulār 1875, s. 170.

na Uniwersytecie Wrocławskim stopień doktora⁴⁶. Opublikował kilkanaście prac naukowych z zakresu mykologii i niższych roślin. Wydał też dwa skrypty: *Fizjologia roślin* (1897) i *Botanika* (1903), a w Czernihowie utworzył ogród botaniczny, arboretum i muzeum zoologiczne.

Na Wydziale Lekarskim, zgodnie z ustawą Szkoły Głównej, nadawane były stopnie lekarza i doktora medycyny lub chirurgii. Studia na tym Wydziale były pięcioletnie, na pozostałych zaś czteroletnie. Jedynym absolwentem tego Wydziału, parającym się zawodowo pracą nauczycielską, był Henryk Rackiewicz⁴⁷, który uczył historii naturalnej i geografii powszechnej w gimnazjum suwalskim.

Zaprezentowani absolwenci Szkoły Głównej Warszawskiej, którzy pracowali jako nauczyciele w rządowych szkołach średnich po reformie Wielopolskiego, uczyli przez cały okres do chwili wdrożenia w Królestwie Polskim ustawy zwanej tołstojowską w 1873 r. O ich kwalifikacjach świadczy fakt pozostawiania na etatach nauczycielskich także po zaprowadzeniu wspomnianej ustawy, zrównującej system szkolny w Królestwie Polskim z obowiązującym w Imperium⁴⁸. Kilku uczyło jeszcze na początku XX-stulecia, na przykład Pożerski do 1902 r., Bieńkowski, Rostkowski i Aleksander Weiss do 1903 r., Włoszek do 1906 r., Radziukinas do 1912 r. Poza etatem od 1873 r. pozostawiony był Rackiewicz decyzją przełożonych oraz Świdorski, na własną prośbę, przeniósł się bowiem do Krakowa, gdzie uczył do końca życia j. polskiego i łacińskiego.

⁴⁶ Leon Nowakowski (1847–1918), wyznania rzymskokatolickiego. Po ukończeniu gimnazjum w Lublinie podjął studia przyrodnicze w Szkole Głównej. Stopień magistra uzyskał już na Uniwersytecie Warszawskim w 1870 r. Od 1869 r. uczył przyrody w gimnazjum w Łomży, następnie w r. 1873/1874 we Włocławku. W 1876 r. doktoryzował się na Uniwersytecie Wrocławskim u Ferdynanda Cohna. W latach 1876–1888 uczył w Szkole Realnej w Lublinie. Przeniósł się do Czernihowa w Galicji, gdzie w szkole średniej uczył botaniki, zoologii, fizyki w szkole rolniczej aż do emerytury w 1916 r. Cirkulâr 1874, s. 290; S.M. Brzozowski, *Nowakowski Leon (1847–1918)*, PSB, t. 23, s. 289–290.

⁴⁷ Henryk Rackiewicz, studiował na Wydziale Lekarskim Szkoły Głównej. Studia rozpoczął prawdopodobnie jeszcze na Akademii Medyko-Chirurgicznej, funkcjonującej w latach 1857–1862 i ukończył ze stopniem lekarza. W latach 1864–1873 nauczyciel historii naturalnej i geografii powszechnej w gimnazjum w Suwałkach. Pozostawiony poza etatem od 1.07.1873 r. z powodu przekształceń szkół w Warszawskim Okręgu Naukowym. „Gazeta Warszawska” nr 168 z 25 lipca 1864 r., s. 1; Cirkulâr 1869, s. 44; Cirkulâr 1873, s. 386.

⁴⁸ Ustawa „tołstojowska” obowiązywała w Rosji od 1871 r., a w Królestwie Polskim wdrożona została dwa lata później, w związku z decyzją Komitetu do spraw Królestwa Polskiego dot. przyznania środków finansowych dla realizacji tejże ustawy w Królestwie Polskim, co było możliwe w 1873 r. S.V. Rožděstvenskij, *Istoričeskij obzor deâtelnosti Ministerstva narodnogo prosviešeniâ*, Sankt Petersburg 1902, s. 590.

Przedstawiona 57-osobowa grupa to przede wszystkim nauczyciele języków klasycznych, a także przedmiotów matematyczno-przyrodniczych oraz rysunku i śpiewu. Studiowali oni na uczelni w różnym czasie, kiedy uniwersytet posiadał odmienną strukturę prawną oraz nieco inaczej nakreślone cele i zadania. Królewski Uniwersytet Warszawski posiadał pięć wydziałów: Prawa i Nauk Administracyjnych, Nauk Lekarskich, Filozoficzny, Teologiczny oraz Nauk i Sztuk Pięknych. W centrum uwagi większości nauczycieli akademickich znalazła się wtedy dydaktyka; wykład miał łączyć naukę i nauczanie. Szkoła Główna Warszawska miała cztery wydziały: Prawa i Administracji, Filologiczno-Historyczny, Matematyczno-Fizyczny oraz Lekarski z tym, że stopnie nadawane przez Szkołę Główną nie były honorowane w Cesarstwie. Podobną strukturę miał działający od jesieni 1869 r. Cesarski Uniwersytet Warszawski, w którym zajęcia odbywały się w języku rosyjskim, zrezygnowano jednak w programach studiów z gramatyki porównawczej języków indoeuropejskich i z historii sztuki. Wychowankowie tych trzech „odmian” Uniwersytetu Warszawskiego bardzo dobrze wywiązywali się z powierzonych im zadań na stanowiskach nauczycielskich. Mieli oni wpływ na oblicze szkół działających po reformie Wielopolskiego. Były to niejednokrotnie niezwykle osobowości, podziwiane i wspomniane przez wychowanków na łamach publikowanych pamiętników.

Bibliografia

- Adrianek M. 1995. *Zainteresowania naukowe Józefa Żuchowskiego, zasłużonego pedagoga, ucznia Joachima Lelewela*, „Folia Bibliologica”, nr 38/39 (1990/1991), s. 17–53.
- AP Toruń, O. Włocławek, zesp. 86, sygn. 2, k. 129–141. *Formulárnyj spisok o službe Ūliana Albertoviča Hrupčalovskogo ot 15 ânvarâ 1876 g.*
- Błaszczky L.T. 1995. *Antyk w Uniwersytecie Warszawskim. Filologia klasyczna na Uniwersytecie Warszawskim w latach 1816–1915*, cz. 1: 1816–1861, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Cirkulâr po upravleniû Varšavskim Učebnym Okrugom, 1867–1914. [b.w.], Varšava. „Dziennik Warszawski” 1865, Dodatek do Nr 25 z 20 stycznia/1 lutego 1865, s. 20.
- Eisenbach A. 1988. *Emancypacja Żydów na ziemiach polskich 1785–1870 na tle europejskim*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Evrejskaâ enciklopediâ. Svod znanij o evrejstve i ego kulture v prošlom i nastoâšem*, t. 6, 1910, Obščestva dla Naučnyh Evrejskih Izdanij i Izdatielstva Brokgauz-Efron, Sankt Petersburg.
- Gomulicki W. 2008. *Wspomnienia niebieskiego mundurka*, Wydawnictwo Zielona Sowa, Kraków.
- Hulewicz J. 1962. *Rola Szkoły Głównej w Warszawie w życiu kulturalnym społeczeństwa polskiego w drugiej połowie XIX w. (W setną rocznicę powstania)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, nr 1, s. 17–18.

- Kamiński I.I. 1997. *O sztuce w Lublinie*, [w:] *Lublin w dziejach i kulturze Polski*, red. T. Radzik, A.A. Witusik, Polskie Towarzystwo Historyczne Oddział w Lublinie, Lublin, s. 285–362.
- Kieniewicz S. 1981. *Akademia Medyko-Chirurgiczna i Szkoła Główna (1857–1869)*, [w:] *Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego 1807–1915*, red. S. Kieniewicz, Warszawa.
- Kula E. 2006. *Naukowa, literacka i artystyczna twórczość nauczycieli rządowych męskich szkół średnich Królestwa Polskiego w latach 1833–1862*, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej im. Jana Kochanowskiego, Kielce.
- Kula E. 2012. *Opera et studio. Wizerunek nauczycieli rządowych szkół średnich w Królestwie Polskim w latach 1862–1873*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, Kielce.
- Massalski A. 2007. *Słownik biograficzny. Nauczyciele szkół średnich rządowych męskich w Królestwie Polskim 1833–1862*, Rytm, Warszawa.
- Polska Klasyka Naukowa i Techniczna w Sieci, dostępny na: <http://hint.org.pl/itd=n286> (otwarty 20 maja 2016).
- Taszycki W. 1974. *Malinowski Lucjan Feliks (1839–1898)*, PSB, t. 19, Wrocław, s. 348–350.
- Urbańczyk S. 1994. *Językoznawstwo*, [w:] *Słownik literatury polskiej XIX wieku*, red. J. Bachórz, A. Kowalczykowa, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Wawrykowa M. 1981. *Uniwersytet Warszawski w latach 1816–1831*, [w:] *Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego 1807–1915*, red. S. Kieniewicz, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, s. 100, 159.
- Żuchowski J. 1988. *O wynalezieniu papieru i druku*, wstęp i oprac. Cz. Erber, Towarzystwo Przyjaciół Książki Oddział Świętokrzyski, Kielce.